

Dr. Neven Borak
Autocommerce d.d., Ljubljana

POVEZAVE MED EKONOMIJO IN KULTURO, ŠE ZLASTI V LITERATURI

1. Uvod

Uvodoma naj povem, da ta kratki zapis nima tako velikih ambicij kot bi mu jih morda prisodili glede na njegov naslov. Na enem zgledu želi pokazati, kako je lahko ekonomija, ki včasih ustvarja vtis, da je tehnokratska veda, bolj priljudna tudi samim ekonomistom.

Zapis je pravzaprav stranski proizvod preučevanja hiperinflacij in denarnih reform. Beseda bo o pojavu, ki nam ni tuj. V drugi polovici osemdesetih let dalje smo ga začeli spoznavati v nekdanji državi, proti koncu njenega obstoja pa smo ga spoznali v polni meri. Obravnava hiperinflacije v ekonomski teoriji v osemdesetih letih je nosila vse posledice vdora matematike v ekonomijo. Povedano drugače, postala je nerazumljiva za večino naših ekonomistov, čeprav ni bilo v oblikah, v katerih so pojavi nastopali že od nekdanj nič novega. K sreči ima pretirana uporaba matematičnega jezika pri ekonomskih in družbenih pojavih tudi svoj kontrapunkt. Enega najdemo v književnosti, drugega v zgodovini. Resnici na ljubo oba ostajata povečini skrita ekonomistom, zgodovinarjem in bralcem. Vsekakor pa se spleta odgrniti tančice, ki zagrinjajo stične točke, in s tem odkrijti pozabljeni svet in njegovo prepletenost. Meni je zaradi tega ekonomija naenkrat postala še bolj zanimiva.

Omenjeni zgled je Goethejev Faust II, I ga nimamo v celoti prevedenega v slovenski jezik. V njem najdemo pesniško obdelan mehanizem emisijskega - inflacijskega - financiranja državnega primanjkljaja.

2. Ekonomistov opis

Najprej si oglejmo mehanizme financiranja proračunskega primanjkljaja. Bralcu bom prizanesel z matematičnim zapisom. Ohranil pa bom jezik ekonomske teorije, zato bo hitro ugotovil, da ne gre za lahkotno branje.

Ureditev državnih financ sodi med osrednja vprašanja gospodarske stabilnosti. Predpostavili bomo, da proračun ni uravnovešen, kar je ob primanjkljaju tako proračuna kot gospodarstva povsem upravičena predpostavka. Primanjkljaj proračuna spremlja emisija terjatev, bodisi v obliki denarja, če se država zadolži pri bančnem sektorju ali pri centralni banki, bodisi v obliki javnega dolga. Zanimala nas bo situacija, ko proračunski primanjkljaj financira centralna banka s primarno emisijo (kar je enako razmeram, v katerih je edini denar v gospodarstvu denar centralne banke). Skladno z doktrino se zveza med inflacijo, primanjkljajem in denarjem pojasnjuje z modelom inflacijskega obdavčevanja. Inflacijski davek rezultira iz obnašanja imetnika denarja, ki poskuša v svoji listnici obdržati nespremenjeno realno količino denarja. Zato akumulira denar po stopnji, ki je enaka stopnji inflacije, ta akumulacija pa ni nič drugega kot odrekanje potrošnji iz tekočega dohodka, da bi lahko realna blagajna ostala nespremenjena. Znesek tega zmanjšanja potrošnje je davek na realno blagajno. Tega davka za razliko od drugih ne pobira nujno država. Udeležencev je več. Načeloma se z njim najbolj okoristijo tisti, ki lahko prej ali bolj kot drugi povišajo svoje cene ob nespremenjenih nominalnih dolgovih ali dolgovih, ki se indeksirajo počasneje od stopnje inflacije. Le v posebnih pogojih je ta inflacijski davek enak seignorageu

emisijem dohodku države: takrat, ko je stopnja inflacije enaka stopnji naraščanja količine denarja v obtoku ob realnem proizvodu, ki ne narašča.

Seignorage je motiv, da se država za financiranje svojih izdatkov zateče k centralni banki. S tem lahko sproži tudi mehanizem inflacijskega obdavčevanja. Toda med primanjkljajem, emisijo in inflacijo ne obstaja nujno le enosmerna zveza. Teoretično in empirično je znano, da porast ponudbe denarja ni neodvisen od same inflacije. Inflacija namreč vpliva tudi na večanje primanjkljaja, ki se zatem financira z operacijami centralne banke, kar pelje v večanje ponudbe denarja in tudi vpliva na rast cen. Zamislimo si proračun, ki je v začetnem obdobju ob dani inflaciji uravnotežen. Država si je postavila za cilj, da ga bo tudi v bodoče ohranila realno nespremenjenega. Vendar iz določenega razloga pride do spremembe v dinamiki inflacije. Problem, ki ob tem nastane, je z inflacijo povzročeno zmanjševanje realnih prihodkov proračuna, na primer zaradi časovne dinamike pobiranja davkov, ki je različna od dinamike trošenja države. Je iz časovnega neskladja med pritokom in odtokom sredstev (tudi če je rešen problem davčnih razredov in njihove prilagoditve naraščajoči inflaciji) pri inflaciji neprilagojenemu pobiranju davkov (Oliviera Tanzi efekt) lahko pride do primanjkljaja, seveda ob želji države, da ohrani nespremenjeno raven realnih izdatkov. To neskladje poskuša država praviloma odpraviti z zadolževanjem oziroma z večjim zadolževanjem od planiranega. Pri zvezi med inflacijo in proračunskim primanjkljajem je pomembna tudi inflacijska komponenta servisiranja javnega dolga. Servisiranje dolga je določeno z nominalno obrestno mero in glavnico, in če je nominalna obrestna mera določena kot seštevek realne obrestne mere in stopnje inflacije, pomeni višja inflacija nominalno večja plačila za obresti. Če se inflacijska komponenta ne upošteva, je videti kot da gre za povečanje zadolženosti države. Zato naj bi se za inflacijo ugotavljal korigiran primanjkljaj kot dejanski kazalec zadolženosti države, saj je inflacijska komponenta plačevanja obresti ekvivalentna inflacijskemu razvrednotenju dolga. Tudi če pustimo ta primer ob strani, velja, da se država odloča za financiranje primanjkljaja preko centralne banke, ko obstoječa davčna osnova ne prenese dodatnega bremena, ko je ob dani davčni osnovi davčna administracija nezmožna izterjati davke, ko politične razmere ne dovolijo dodatnega obdavčevanja, ko je finančni trg nerazvit, ko ni možno zadolževanje v tujini. V takih razmerah se država torej zateče k centralni banki in posledično sproži tudi mehanizem inflacijskega obdavčevanja. Načrtovani primanjkljaj bo financirala z emisijo denarja, kar ne pomeni nujno, da bo ustrezen emisijski dohodek dejansko prikazan pri njej, saj ga lahko neposredno usmeri h končnim koristnikom z ustreznimi mehanizmi, t.j. s spremembo realne vrednosti obstoječega dolga oziroma z dohodkom, pridobljenim z inflacijskim obdavčevanjem tistih, ki ohranjajo nespremenjeno realno blagajno ali jo celo večajo.

Toda povpraševanje po realni blagajni pada z višanjem stopnje inflacije, ali drugače povedano, davčna osnova se z večanjem davčne stopnje zmanjšuje. Da bi ohranila željeni primanjkljaj ob dani stopnji inflacije, mora država generirati inflacijski davek, potreben za financiranje primanjkljaja, s hitrejšim naraščanjem nominalne količine denarja od stopnje inflacije. Če poskuša financirati večji primanjkljaj od maksimalno možnega, ob pripravljenosti subjektov, da obdržijo njen dolg v drugih oblikah, bo ponudba denarja presegala povpraševanje po denarju in zelenega obsega inflacijskega obdavčevanja ne bo. Inflacija bo lahko vse višja, država pa ne bo dobila realno več sredstev. Ob različnih krivuljah povpraševanja po realni blagajni je dani primanjkljaj združljiv tako z visoko kot z nizko stopnjo inflacije. Znano je, da obstoji več kot ena stopnja inflacije, ob kateri je možno financirati dani primanjkljaj. Ali bo ravnotežna stopnja tudi stabilna, pa je odvisno od usklajenosti gibanja stopnje inflacije, stopnje pričakovane inflacije in stopnje rasti količine denarja. V nestabilnem ravnovesju oziroma ob stopnji inflacije, ki ustreza temu ravnovesju, gospodarstvo lahko zaide bodisi v naraščajočo inflacijo bodisi v naraščajočo deflacijo (česar zgodovina še ni zabeležila in, kot smo že omenili, zaenkrat obstaja le kot teoretična možnost). Možna je tudi druga implikacija, namreč, da je uravnovešeni proračun združljiv s katerokoli inflacijo ter da znižanje deleža bančnih rezerv lahko tudi vpliva na povečanje inflacijske

stopnje. Seveda ta ugotovitev še nič ne pove, zakaj gospodarstvo sicer preide iz ravnovesja v nestabilnost. Deficitno ter inflacijsko financiranje je le mehanizem, ki v določenem trenutku akumulira in naprej prenaša motnje, ustvarjene drugod v gospodarstvu.

Osnovna poanta doktrine inflacijskega obdavčevanja je v tem, da je treba povečati davčno osnovo za inflacijsko obdavčevanje, na primer z upoštevanjem naslednjih načel inflacijskega financiranja:

1. Inflacija, ki izhaja iz danega primanjkljaja, bo nižja ob manjši dostopnosti do dobrih denarnih nadomestkov.
2. Stopnja inflacije bo nižja, če so devizne vloge omejene ali celo prepovedane.
3. Omejevanje obrestnih mer, ki vplivajo na izrivanje denarja iz portfelja, bo prispevalo k nižji stopnji inflacije.
4. Stopnja inflacije bo nižja, če bo država emitirala terjatve, ki bodo vsaj tako zanimive, kot so naložbe v dobrine, hkrati pa ne bodo nadomestek za denar.

Iz tega zornega kota je ključni ekonomsko politični problem oblikovati povečano povpraševanje po denarju, ob katerem bi država lahko ohranila enak obseg izdatkov in hkrati znižala inflacijo. Povedano seveda ne pomeni, da se država odpove seignorageju oziroma tudi inflacijskemu davku, če se na primer odpove samostojnosti pri uravnavanju količine denarja v obtoku s tem, da naveže svojo valuto preko fiksnega tečaja na neko drugo valuto.

3. Pesnikov opis

V nadaljevanju pogledjmo, kako je najpomembnejši del opisanega mehanizma opisal Goethe.

Po njegovem pričevanju Eckermannu izraža kompozicija drugega dela Fausta, ki jo sestavljajo so *Auerbachova klet*, *čarovniška kuhinja*, *Klek*, *Državni zbor*, *Maškerada*, *Bankovci*, *Laboratorij*, *Klasična Valpurgina moč*, *Helena*, posamezne sklope zelo jasno, pri tem pa kot celota ostane zmeraj nedoumljiva in ravno zaradi tega kot nerešen problem zmeraj znova vabi ljudi k ponovnemu razmišljanju.

Začetek drugega dela je kljub vsemu presenetljiv in nepričakovan. Fausta in Mefistofelesa namreč srečamo na cesarskem dvoru sredi proračunske razprave. Kancler, vojskovodja, majordom in državni zakladnik sodelujejo z zločinci, vojska je brez plač in si pomaga z ropanjem, državna blagajna je prazna, brez denarja in brez upanja na priliv denarja. Celo cesarjevo lastno gospodinjstvo, njegova kuhinja in klet, kažejo znake pomankanja. Majordom ne ve kako shajati, ali je popolnoma v rokah zelenaških Židov, ki imajo še hipoteko nad vsen tako, da na cesarjevo mizo pride že vnaprej pojedena kruh. Državni zbor želi cesarja seznaniti z vsemi temi slabostmi in se posvetovati z njim o tem kako jih odpraviti. Toda cesarja bolj kot te neprijetne zadeve privlači zabava. In tu nastopi Mefistofeles, »veliko, prenegativno bitje«, ki »demoničnost izraža s povsem pozitivno dejavnostjo«, v vlogi novega dvorskega norčka in cesarjevega svetovalca. Ponudi enostavno rešitev in predlaga cesarju tiskanje lastnega papirnega denarja, kritega z vsemi neznanimi in v globinah zemlje zakopanimi zakladi. Med maškerado, ki skladno z renesančno tradicijo izraža veličino in razkošnost vladarja, Mefistofeles spretno pripravi cesarja, ki se zabava v vlogi velikega Pana, da podpiše kakšen papir (sam prizor ni napisan v tem delu tragedije). S tem podpisom papir dobi denarno vrednost in ga državni zbor veselo tiska in daje v obtok. Računi so poplačani ne da bi se cesar zavedal kaj je naredil. Zakladnik mu preda bankovce, kancler pa vse pojasni. Jeza ga hitro mine, ko ugotovi kakšnega dobička je deležen. Z novim papirnatim darilom bogato obdari svojo okolico; nek dvorski norček zaključi prizor tako, da gre v nakup zemljiške posesti z novopridobljenim bankovcem. Cesarjevi dvomi se razblinijo, nadomesti jih prepričanje, da je novoustvarjeni denar v interesu narodove blagajne. *Des Volkes Heil* in *Des Volkes Wohl* sta novi zakletvi oblastnikov.

Wir wollen alle Tage sparen,
Und brauchen alle Tage mehr.

Ein solch Papier, an Gold und Perlen statt,
Ist so bequem, man weiss doch was man hat.

So stempelten wir gleich die ganze Nacht
Zehn, Dreissig, Funfzig, Hundert sind parat,
Ihr denkt euch nicht, wie wohl's dem Volke tat.

Od kod Goetheju navdih za pesniško upodobitev tako banalnega dogodka, kot je emisijsko financiranje proračunskega primanjkljaja in porazdelitev premoženja? In kako to, da prav s tem začne drugi del svoje tragedije?

Goethejev čas je zaznamovan s francosko revolucijo in Napoleonovimi vojnami. Iz Eckermannovih zapisov, zlasti pa iz anegdote o Grimmovih manšetah zvemo, da je prav propad francoskih revolucionarnih assignatov največ prispeval h Goethejevemu odporu do papirnega denarja. Stroški revolucije in vojn so na sodobnike vplivali bolj kot njihova cena merjena s človeškimi žrtvami. Generacija po Waterlooju je bila mnogo bolj dojemljiva za zmanjšanje finančnega bremena kot pa za zmanjšanje človeških izgub: zgodovinarji poročajo, da so na primer med 1821 in 1850 letom vojne poprečno letno stale manj kot 10 % poprečnih letnih stroškov vojn med 1790. in 1820. letom, letno poprečje vojnih dolgov pa je bilo enako četrtini zneska prejšnjega obdobja. Stroške so države financirale z mešanico inflacije denarja kot nadomestek za obdavčenje je bilo znano že zelo dolgo. Rekord menda pripada francoskemu kralju Jeanu Valoisu II, ki je za časa svoje vladavine več kot sedemdesetkrat šaril po kovinski podlagi svojega denarja in s tem reševal javnofinančne probleme. Toda stroški dogajanj na prelomu stoletij so bili tako izjemni, da ustaljene metode niso več zalegle. Oblast je potrebovala dodatno moč, moč nad monetarno inštitucijo, ki ji pomaga financirati državne izdatke ne glede na pripravljenost davčnih zavezancev in vojni plen. Revolucionarna dogajanja in krepitev novih razredov so terjala tudi revolucijo na področju denarja. Vse potrebne sestavine so bile na voljo: konvertibilni papirji so že krožili ker je poslovni svet ugotovil, da je kroženje papirja cenejše od kroženja zlata in blaga, ki ga papir predstavlja. Banke so že obstajale. Tudi Lawov prototip, čeprav neuspešen, je bil na voljo. Potrebno je bilo samo z zakonsko močjo določiti monopolno, privilegirano banko, ki bo edina pooblaščen emitirati denar, seveda papirni. Potrebno je bilo ustanoviti centralno banko kot temelj denarnega sistema, ki bo emitirala primarni denar (gotovino in rezerve), s katerim bodo poslovne banke krile svoje obveznosti, med katerimi so mnoge kar denar.

Mefistofeles se je izkazal kot odločen tehnolog, ki zna poiskati rešitev. Za slabo ravnanje z njegovim izumom sam ne nosi nikakršno krivico: pripelje lahko do uničujočega razvrednotenja denarja in do gospodarske oživitve. To je pokazal že Goethejev čas. Anglija, ki je je vojno in svoje kontinentalne zaveznike financirala z izvozom zlata (ta dogodek zaznamuje prvi veliki, zgodovinski transfer kapitala, ki naenkrat izvrže problem plačilne bilance in z njo povezane zunanjo-trgovinske in denarne politike) in je zaradi tega 1797. leta odpravila zamenljivost denarja za zlato, je vrednost denarja zmanjšala na 71 % nominalne vrednosti, a jo je vendarle leta 1817 uspela popraviti kar na 98 % in se leta 1821 vrniti na konvertibilnost. Med njo in Francijo, ki je predstavljala drugo skrajnost, so se gibali ruski bankovci, ki so padli na eno petino svoje vrednosti in avstrijski, dvakrat devalvirani, ki so ohranili samo eno desetino nominalne vrednosti.

Angleži so nam prek Malthusa, Ricarda, Seniorja, Milla starejšega, Tooka, Torrensa in Thorntona pustili briljantne razprave o denarju in kreditu, ki čeprav pisane za Anglijo še danes predstavljajo

vrhunske zglede izletov v svet abstraktnega zaradi iskanja praktičnih odgovorov. Kontinent jim je ob bok postavil pesnika.

Literatura

Goethe: Faust: Eine Tragödie, Berlin, Deutches Verlagshaus Bong&Co. 1900
Neven Borak: Denarne reforme. Ljubljana, Cankarjeva založba 1998 (v tisku)

Economics, culture and Literature: The Case of Goethe's Faust

Summary

Goethe's Faust is also informed comment on some economic problems from the end of 19th century and the beginning of the 19th century. The paper presents the economist's and the poet's analysis of monetary financing of budget deficits – by raising seignorage through and inflationary mechanism.

Key words: budget deficit, seignorage, literature

Povzetek

Goethejev Faust II je tudi poznavalska obdelava nekaterih gospodarskih probelmov s konca 18. in začetka 19. stoletja. Članek podaja ekonomistovo in pesnikovo analiza denarnega financiranja proračunskih primanjkljajev z emisijskim dohodkom in inflacijskim mehanizmom.

Ključne besede: proračunski primanjkljaj, emisijski dohodek, literatura